

Tre stockholmskvinnor och deras ”hem för andra” kring sekelskiftet 1900

Lena Hammarberg Ingrid Heyman Eva Trotzig

Inledning och teoretiska utgångspunkter

”Det finns ett ord, som klingar ljuft som en kär melodi och kan komma äfven det kallaste hjärtas strängar att vibrera, ett litet ord, som i sig innefattar allt vad vi först lärt oss att älska, som framkallar våra barndomsminnen på samma gång det tolkar vår framtidslängtan, våra drömmars och önskningars mål. Det är ordet *hem*.
Hem! Ett hem, en liten vrå af världen, där vi kunna finna trefnad och ro efter dagens arbete, hvilatrygga under nattens timmar och vakna med den glada känslan att denna lilla vrå är vår egen.”¹

Så börjar Gerda Meyerson ett föredrag där hon informerar om det Hem för arbeterskor som den 1 oktober 1898 startat sin verksamhet².

När Gerda Meyerson inringar begreppet hem understryker hon också att ett hem kan vara allt från palats till koja, men kanske också bara en säng i ett hörn.³

Det slutande 1800-talet är en tid när begreppet hem lyfts fram i samtidsdebatten, man talar om *goda hem* och man drömmer också om att inrätta de goda institutionerna. En kristen grundsyn präglar samhälle och skola och ligger därmed bakom de ideal som förmedlas om hur en god husmor skall fungera. Folkskolan inplanterar i de barn som går där föreställningar om hur människor ska vara och leva och hur hemmen bör fungera. Kvinnlig slöjd och huslig ekonomi är exempel på ämnen som blir viktiga redskap för att förbereda flickor för en tillvaro som husmödrar i arbetarhemmen. Fostran till renhet och renlighet, sparsamhet och flit är dygder som folkskolan förmedlar.

Med Pierre Bourdieus begreppsapparat kan människors egna barndomshem utgöra en *objektiv* social kategori som är fundamentet till och som verkar strukturerande på deras uppfattning om hemmet som *subjektiv* social kategori, dvs. ingå i deras föreställningar om hemmet. Därigenom utgör hemtanken en mental kategori som fungerar som princip bakom massor av beslut och handlingar kvinnorna tar eller gör t.ex. hur hemmen möbleras, hur hyran tas upp.⁴ Hemtanken fungerar som ett klassifikationsschema för att konstruera den sociala världen och hemmen som en särskild enhet med stabilitet, fasthet och konstans där individens privata känslor underordnas kollektivets, här ursprungsfamiljens, känsloliv och -yttringar i form av föräldrakärlek, syskonkärlek, att taga vara på sin broder, hjälpsamhet etc. Familjen/kollektivet är i centrum för känslor men även för ekonomiska satsningar. Med Bourdieus synsätt existerar hemkategorien både objektivt i världen med dess innevånare och i människors tankar som klassifikationsprinciper.⁵ Denna s.k. dubbla sanning, att

¹ Meyerson, 1899, ss. 2-3.

² Detta första hem ligger på Kungsholmsgatan 5, 4 trappor upp.

³ Meyerson, 1899, a.a.

⁴ Bourdieu 1995 s.117-118. [Franskt orig. 1994.]

⁵ a.a. s. 114-124.

varje socialt fenomen finns två gånger: i sak och sinne, utanför och innanför agenterna, får den konsekvensen i vetenskapligt arbete att den subjektivt levda, men av forskare konstruerade erfarenheten, kan kombineras med "objektiv" kunskap om strukturer och yttre betingelser.⁶

Vi kommer nedan att möta tre kvinnor som bygger hem för andra, där de strävar efter att förverkliga synen på det goda hemmet och den goda livsföringen. Det vi söker göra i denna artikel är att utgå från tillgänglig information om flickornas uppväxtvillkor och deras fortsatta levnadslopp, för att se hur de omsätter sin egen subjektiva föreställning om ett idealhem i reella hem. Dessa verkliga hem är synliga i den objektiva världen, i Stockholms stadsrum. De bygger hem för människor som inte är deras likar men som de vill fostra och förbättra, dock utan att sträva efter att rasera rådande sociala hierarkier. Deras verksamhet visar alltså den dialektiska process där subjektiva och objektiva kategorier interagerar.

De tre flickorna har olika socialt och geografiskt ursprung: Agnes Lagerstedt (1850-1939) växer upp i Askersund, tvillingsystrarna Agda (1866-1924) och Gerda Meyerson (1866-1929) bor i Stockholms innerstad.⁷

Tre kvinnor

Agnes Lagerstedt

Agnes Lagerstedt är ett utmärkt exempel på hur folkskolläraryrket under slutet av 1800-talet kan leda in i filantropisk verksamhet genom att de sociala frågorna får en stor plats i vardagsarbetet. Hon kommer till Stockholm i trettioårsåldern och arbetar som lärarinna fram till pensionen. Jämsides med detta driver hon Aktiebolaget Stockholms arbetarehem.

Stockholms arbetarehem har tidigare beskrivits av andra forskare, varför skildringen här är kortfattad.⁸

Agnes Lagerstedt skapar under decennierna kring sekelskiftet 1900 bostäder för fattiga men skötsamma arbetare. Bostäderna i hyreshusen, det rör sig alltså här om hela fastigheter, är rationellt ordnade och hyran hålls låg, tack vare att staden, med tiden, erbjuder tomter till lågt pris, man väljer en enkel byggnadsstil och aktieägarna har framför allt ett ideellt intresse i bolaget. Hon startar omkring 1890 i några mycket nergångna hus på Nybergsgård 10-12 och Skeppargatan 43-45. Successivt kan husen rustas upp, exempelvis anläggs en tvättstuga och en samlingshall, barnen får en sandlåda och gården planteras. Fyrtio familjer bor i de sex husen och två tredjedelar av dessa följer med då Agnes Lagerstedt 1893 flyttar till sina nybyggda hus vid Sibyllegatan 52A och Jungfrugatan 43A och B. Verksamheten utvidgas successivt och 1897 har fem hus byggts. Sammanlagt 65 lägenheter finns i husen vid Sibyllegatan-Jungfrugatan, alla små, men praktiskt inredda med sådant som garderober, vatten och avlopp, skafferier, köksskåp, vedlår. Men bostäderna är inte bara ställen att bo på, Agnes Lagerstedt synes sträva efter att bidra till arbetarfamiljernas andliga, sedliga och kulturella utveckling genom att skapa gemenskap i husen och uppslutning kring gemensamma normer. Det gör hon genom att kräva efterlevnad av - men också delaktighet i upprättande av - husens ordningsregler, anordna syföreningar, bibliotek, andaktsstunder och utflykter utan inslag av alkohol. Bredvid hennes egen lägenhet finns en samlingshall som utnyttjas för möten. I husen finns också kooperativa inslag som en sjukkasse och en affär, som

⁶ Se vidare Heyman 1995 s. 236 f.

⁷ Systrarna Meyerson kommer att ägnas mer omfattande biografier inom projektet *Formering för offentlighet*.

⁸ Se vidare Thörn 1997.

vissa år till och med ger viss utdelning. Barnen är många i husen och kräver sina särskilda omsorger och övervakning. För dem anordnas lekplatser, söndagsskola, arbetsstuga och sommarkolonier.

En bok där hon berättar om sin verksamhet, utkommer år 1900 på uppmaning av en gynnare och finansiär, Anna Hierta Retzius. I boken framgår några tydliga drivkrafter. Det handlar om att bidra till att förbättra sedligheten, moralen och hygien och allt sker i religionens tecken. Boken utgår från några sedelärande berättelser av familjer i moraliskt förfall, supande fäder och bostäder med trängsel och brist på hygien. Hon är också angelägen om att kunna bidra till en lösning av arbetarfrågan och därmed undvika en revolutionär omgestaltning av samhället. Det kan ske, menar Agnes Lagerstedt, genom att bereda arbetarna bostäder till ett lägre pris än det som betingas av tillgång och efterfrågan.

För Agnes Lagerstedt är det uppenbart att arbetarnas usla bostäder ger upphov till allsköns elände, som moraliskt förfall, supande och brist på hygien. Inneboendesystemet, som ibland innebär att upp till sju personer sover i ett enda rum, sätter både moral och hygien på hårda prov. Männerna dras till krogen för att slippa gå hem till dragiga och osunda bostäder och för kvinnor och barn är hemmen ödesdigra för hälsa och moral. Osunda hem är källor för smittspridning och därmed också en fara för andra hem.

De strategier Agnes Lagerstedt gör bruk av som föreståndarinna för att nå sina mål är flerfaldiga. Grunden är för det första att göra rätt urval av fattiga men skötsamma familjer. Urvalet sker genom personlig kontakt med de bostadssökande och genom rekommendationer. Det händer att familjer, som inte klarar att leva upp till normerna, vräks, även om det är ovanligt. Hon tillämpar för det andra personlighetsprincipen, d.v.s. håller en nära kontakt med familjerna. Hon bor själv i en av lägenheterna och hon, eller någon medarbetare, hämtar personligen hyran varje månad. Det ger insyn i de boendes familjeförhållanden och hon kan både berömma och anmärka på ordningen och snyggheten vid dessa besök. Hon ser också till att barnen tas om hand på olika sätt och att de leker på anvisade ställen. För det tredje ägnar hon sig även åt påverkan genom de krav på uppförande och ordning som finns i husen och genom de arrangemang hon skapar i huset. Vid dessa möten tycks nästan alltid ett religiöst inslag finnas med och Agnes Lagerstedts ambition är att alla hyresgästerna skall ges tillfälle att möta Gud. I biblioteket finns den goda litteraturen och genom att ta del av den, ska ungdomarna hållas borta från sedeslös billig litteratur som kolporteras i samhället. Genom böckerna i biblioteket hoppas Agnes Lagerstedt också kunna hålla pojkar borta från cigarettökning, kortspel och svordomar. Slutligen kan hon därutöver genom de principer som Stockholms arbetarehem har, erbjuda en låg hyra.

AB Stockholms arbetarehem leds av en bolagsstyrelse, i vilken prominenta personer i Stockholms övre skikt ingår. Ingenjör Oscar Hirsch – systrarna Meyersons morbror - är ordförande⁹. Drottningen skänker 2.000 kr och exempelvis prinsarna Carl och Eugen köper vardera åtta aktier. Agnes Lagerstedt ingår själv i styrelsen i kraft av de tre aktier hon fått av Anna Hierta Retzius och överstinnan Helin.

Agda Meyerson

Agda Meyerson får undervisning av guvernant tillsammans med sin tvillingsyster i tre år. Därefter går de båda i Åhlinska skolan åren 1875–1882. Efter avslutad skolgång genomgår Agda Meyerson slöjdtutbildning på Nääs¹⁰ men hon arbetar aldrig som

⁹ Oscar Hirsch var också den som bekostade huset. Wästberg i Glück, Neuman & Stare (red.), 1998.

¹⁰ Slöjdskolan och livet på Nääs – som leds av Otto Salomon - är besjälad av samma liberala judiska anda som familjen Meyerson lever i.

slöjdlärling. I övrigt bor hon hemma och hon är länge sjuklig med magsmärter. Tidvis vårdar hon sin sjuka far.¹¹ Först när hon är 30 år påbörjar hon sin sjuksköterskeutbildning vid Sabbatsberg sjukhus, varpå hon skriver in sig i Röda Korsets sjuksköterskehjem och vidareutbildar sig i barnsjukvård.

Agda Meyerson arbetar åren 1898–1907 som översköterska på Bernhardts sjukhem. Hon ”ansågs som en skicklig sjuksköterska, även om hon inte var av den typ som moderligt och allvarligt lägger en kudde tillrädda. Hon var inte heller någon ’pysslig’ kvinna”.¹² Sjukhemmet ligger på Brahegatan 56. År 1907 köper hon detta hus, ett femvånings stenhus med gårdshus, och inrättar där sitt eget Syster Agdas sjukhem. År 1910 blir hon invald i styrelsen för den nybildade Svensk sjuksköterskeförening (SSF) som representant för Röda Korset och fungerar som vice ordförande fram till 1924. Hennes eget sjukhem avvecklas 1917 varefter hon hyr ut en våning till SSF, som etablerar ett sjuksköterskehjem.¹³ Här bor 14 sjuksköterskor från hela landet – endast två av dem har Stockholm som uppväxtort.¹⁴ Fem arbetar som privatsköterskor, en tjänstgör hos en privatpraktiserande läkare, en på en tbc-dispensär etc. De har en genomsnittlig årslön på 2.247 kr.¹⁵ SSF betalar en årlig hyra på 3.600 kr. Förutom bostadsrummen finns här föreningslokal för möten och samkväm, inredd med Meyersons egna möbler.¹⁶

Agda Meyerson är alltså verksam i tre olika hem på samma adress, först som anställd i nio år, sedan som egen företagare i 10 år innan hon slutligen upplåter utrymme för sjuksköterskehjemet, vars föreståndare hon är, i sitt eget ägandes hus. Hemmen på Brahegatan 56 har intagit sin plats i det filantropiska stadsrummet.

Dessa tre hems karaktär skiljer sig troligen åt – men beteckningen hem förenar dem. Ett sjukhem är nu för tiden ett hem för sådana som behöver omsorg och vård. Det fanns många sådana hem i staden. Hemliknande drag kan förekomma; de vårdbehövande kan ha eget rum där de kan ta emot egna gäster, måltider kan serveras i en gemensam matsal, de boende kan komma och gå som de önskar. Hur stor frihet de som vårdas på Syster Agdas sjukhem har, vet vi inte.

Desto mer troligt är det att de boende i sjuksköterskehjemet har frihet att komma och gå efter eget val i sjuksköterskehjemet. Sjuksköterskorna arbetar på sjukhus, mottagningar och i privathem och har olika arbetstider. Hemmet är framför allt en bostad men samtidigt ett kollektivboende där yrkesfrågor, arbetsförhållanden, relationer till läkare etc. kan dryftas. Sjuksköterskor från landsorten räddas till ett anständigt boende på Östermalm. I föreningslokalen förekommer föredrag och möten, här fanns ett piano och en del litteratur. Agda Meyerson beundras bland annat för sina roliga kåserier och verser. Hon är även en medryckande talare.¹⁷

¹¹ Bohm, 1961, s. 98. Fadern Herman, grosshandlare och kassadirektör på bank, har ett häftigt humör, ömsom deprimerad, ömsom mycket uppsluppen vilket gör att han behöver vård och tillsyn. De senaste åren av sitt liv har han förmyndare. Se vidare Meyerson, 1929, ss. 33–34.

¹² Bohm, 1961, s. 98.

¹³ Ett sjuksköterskehjem är påverkat av moderhusprincipen, men det är oftast diakonissor som lever i regelrätta moderhus. Moderhuset är först och främst ett hem, men även en gemenskap för systrarna, en utbildningsanstalt för kristna kärleksgärningar och bygger på missiveringsprincipen, d.v.s. att moderhuset skickar diakonissor dit de bäst behövs. Moderhuset är alltså även arbetsgivare och försörjningsinrättning förutom att vara ett hem. Sjuksköterskehjemen å andra sidan erbjuder ett hem, en bostad med gemenskap med andra sjuksköterskor och har inte sällan en arbetsförmedling. Om moderhus se bl.a. Martinsen 1984, särskilt kap. 3. Se även Andersson, Å. 1997, samt Andersson, J-U. 2000.

¹⁴ SSA Mantalslängd från 1921 – avser förhållanden aktuella året innan. År 1920 bor det totalt 49 personer i huset varav 16 sjuksköterskor, förutom Agda Meyerson själv.

¹⁵ Deras löner varierar enligt mantalslängden mellan 600 och 3.410 kronor per år.

¹⁶ Salongen i Sjuksköterskornas hus på Östermalmsgatan 19 är fortfarande delvis inredd med Agda Meyersons möbler.

¹⁷ Det vittnar många kursdeltagare om som efter avslutade kurser, ledda av Agda Meyerson, skriver referat av sina upplevelser i Svensk sjukskötersketidning.

Från 1910 är hon livligt engagerad i SSF, där hon arbetar för sjuksköterskornas bästa framför allt när det gäller utbildning, fortbildning, kårsammanhållning och kamratskap. Hon deltar i två statliga utredningar under 1910-talet¹⁸ och hon är en flitig skribent i *Svensk sjukskötersketidning*. Hon är även engagerad i yrkes- och flyktingfrågor. De historiska översikter över sjukvårdens eller kirurgins utveckling, som hon författar, gör henne känd. Hon gör allt hon kan för att sprida kunskaper till andra, ordnar kurser, föreläsningar etc.

En fråga som engagerar Agda Meyerson speciellt djupt är den om konvalescentvård. Många, särskilt kvinnor, har svårt att återhämta sig efter avslutad akut vård i hemmet eller på sjukhus. Vila i lantlig miljö med massor av frisk luft med god och näringsrik mat ger kvinnor en chans att återvinna krafterna innan de återupptar sitt vardagsliv.

Hon är inte ensam i denna strävan att rehabilitera svaga och sjuka.¹⁹ Till en början köps enstaka platser på brunnshotell, lantgårdar etc. Efterhand byggs konvalescenthem och Agda Meyerson är djupt engagerad i ett av dem – *Byle gårds konvalescenthem*²⁰ – och skriver senare en artikel i frågan.²¹ Ändamålet är ”att bereda medellösa kvinnliga konvalescenter och andra i behof af hvila varande medellösa kvinnor från Stockholm och dess förstäder tillfälle till hälsans stärkande genom någon tids afgiftsfri vistelse i föreningens hvilohem.”²² År 1917 utvidgas hemmet genom inköp av ytterligare tre hemmanslotter. Här ryms många gäster. De s.k. fripatienterna, som utses av sjukvårdsföreningarna²³, kan vistas där i sex veckor.²⁴

Agda Meyerson är ledamot i styrelsen för Byle gård från 1913 till sin död 1924 och hon är inspektris för hemmet från 1917. Protokollen visar att hon är mycket aktiv, tar initiativ, ger förslag, sitter med i kommittéer för att ordna försäljningar, hon får styrelsens uppdrag att anställa en kulla för trädgårdsarbetet, en gårdskar, skriva hyreskontrakt med dessa m.m. Genom hennes donation om 2.000 kr för att möjliggöra inköpet av hemmanslotterna 1917 får hon gratis disponera en stuga på obestämd tid.²⁵ Hon får därmed ett eget sommarhem i det hem för andra hon verkar för.²⁶

Detta konvalescenthem visar ambitionen att vara *hem*, inte bara ett viloställe. Gemensamt arbete – inomhus, i trädgården eller på närliggande fält – gemensamma måltider, lekar, promenader och deltagande i gudstjänster gjorde dagarna korta.

¹⁸ Agda Meyersons arbete påverkade sjuksköterskeutbildningens innehåll för lång tid framöver och bland annat etableras en statlig inspektion av utbildningsanstalterna.

¹⁹ Redan 1899 har *Föreningen Sommarhem för konvalescenter* bildats av några av de kvinnor som är verksamma i de sjukvårdsföreningar som finns i stadens församlingar. Några år in på 1900-talet hyr föreningen en lägenhet i närheten av Sigtuna med fyra rum och stor veranda. Gästerna får inte ha tbc, skall ha läkarintyg och de utses av sjukvårdsföreningarna. Här kan 21 personer få plats några veckor under sommartid. KIB Meddelanden från *Föreningen Sommarhem för konvalescenter*. Årsberättelser.

²⁰ Byle gårds konvalescenthem ligger i Täby och fick detta namn 1916; sedan 1900 har verksamheten bedrivits under andra benämningar.

²¹ *Svensk sjukskötersketidning* 1923 nr 7/8 s. 175 ff.

²² KIB Protokoll från styrelsemöte den 14 dec 1916 §3.

²³ Sjukvårdsföreningar hade bildats i flera av innerstadsförsamlingarna i Stockholm.

²⁴ KIB Protokoll från styrelsemöte den 20 sept 1916.

²⁵ KIB Protokoll från styrelsemöten 8 febr 1917, 7 dec 1917 och 5 febr 1919.

²⁶ Entusiasm och glädje kan spåras över det nyetablerade konvalescenthemmet. Många mår väl av den fria tillvaron med näringsrik mat, frisk luft och gott om utrymme både inom- och utomhus. Under några år inbjuds andra intresserade personer att komma och beskåda det nyinredda hemmet. Inbjudningarna kan eventuellt tolkas som marknadsföring av projektet. På inbjudningskortet finns tågtider från Stockholm angivna och ett år står det att kaffe serveras men ”socker och bröd torde medtagas”. Dyrtiden gör sig påmind i alla läger. Föreningens ekonomi baserade sig på gåvor, försäljningar – t.ex. 1918 i *Kvinnoklubbens* lokal, Grefturegatan 24, inträde 35 kr som inbringade 2.701 kr – och soaréer – en i febr. 1920 i Grand Hotels stora sal ger ett netto på 4.842 kr. Alla medverkande uppträder gratis och lokalen upplåts fritt enligt protokoll från styrelsen 20 april 1918 och 18 april 1920, KIB.

Kvinnor som inte tidigare är bekanta kommer varandra nära. De hjälps åt att sy sig nya klänningar, så de ser prydliga ut när de kommer hem. Av föreståndarinnan bibringas de goda seder, ordning och renlighet, alltså lärdomar som de förutsattes ta med sig hem. Frisk och stark, hel och ren kan stå som motto för Byle gårds konvalescenthem.²⁷

Gerda Meyerson

Förhistorien till sin insats för Stockholms arbeterskor har Gerda Meyerson skildrat, men denna beskrivning är gjord många år efter händelsen. Gerda Meyerson befinner sig utanför en korkfabrik på Kungsholmen. Skaror av glåmiga, trötta kvinnor kommer gående vid fabriksporten. ”Det var en ruskig novemberdag år 1894.[...] rördes plötsligt en ny sträng i mitt hjärta. Det var en halvt oförstådd känsla av skuld”²⁸

Genast börjar hon fundera över vad hon kan göra för dem, kvinnorna verkar inte särdeles välmående, varken fysiskt eller psykiskt.

Det kan här mycket väl röra sig om en stilistiskt vald framställning för att ge en lämplig inramning åt den bok, där hon återger episoden, *Arbeterskornas värld* (1917). Även om det hon berättar om vore en efterhandskonstruktion, är den känsla och det agerande hon beskriver verklig ”spontanetik”²⁹

Alltså startar hon, snart 30 år gammal, tillsammans med några medhjälpare ”regelbundna aftonsamkväm” med arbetande kvinnor från fabriker på Kungsholmen. Hon har vid det laget publicerat några skönlitterära böcker, och den banan kan hon fortsatt välja. Efter 1893 publicerar hon emellertid inte fler skönlitterära prosaböcker.³⁰ Så visst är konstaterandet om hur livet byter riktning trovärdigt!

På samkvämen lyssnar man på musik, poesi och handarbetar, spelar sällskapsspel och leker lekar. Samkvämen ger hon alltså ett pedagogiskt innehåll, fabriksarbeterskorna skall lära sig något, deras bildning skall öka, men de skall också ha roligt och de skall arbeta med sina händer. Redan i samkvämen för fabriksarbeterskor ser vi vad Gerda Meyerson inkluderar i sitt hembygge: bildning, glädje, gemenskap och handens arbete.

Verksamheten utvecklas och Gerda Meyerson konstaterar att denna strävan att förbättra arbeterskornas förhållanden växer till en livsuppgift. 1898 startar så det första hemmet för arbeterskor, till vilket snart knyts en förening, bland annat för att stärka hemmets ekonomi. Hemmet för arbeterskor är ett svar på den bedrövliga bostadssituationen i Stockholm; inneboendesystemet är utbrett, i ett enda rum trängs ”främmande personer af olika kön och åldrar”, detta måste vara ”i högsta grad fördärligt både i hygieniskt och moraliskt afseende.”³¹

Det första hemmet för arbeterskor är en ordinär sexrumslägenhet.³² Här bor tio arbeterskor och en föreståndarinna. Arbeterskorna är mellan 18 och 33 år gamla, när de flyttar in. De bor tre och tre eller två och två tillsammans. Den avlönade föreståndarinnan disponerar ett eget rum. Det gemensamma samlingsrummet gör att

²⁷ Agda Meyerson meddelar att Kungl. Pensionsstyrelsen erbjudit sig att ge ett penningbidrag på 20.000 kr om föreningen kan ge fler konvalescenter vård (styr. prot. 29 nov 1922), ett arbetsutskott med bl.a. A Meyerson planerar ombyggnationen och protokollet den 5 dec 1923 meddelar att byggnationen är genomförd med rum för ytterligare tio personer. Därtill ger Pensionsstyrelsen 2.000 kr för att utvidga brunnen som inte räcker till för det utökade antalet konvalescenter.

²⁸ Meyerson, 1917, s.7.

²⁹ Martinsen, 2000, myntar begreppet spontanetik.

³⁰ Som framgått tidigare skriver även tvillingsystem vers. Likaså gör flickornas moster Edith. Wästberg i Glück, Neuman & Stare (red.), 1998.

³¹ Meyerson, 1899, a.a.

³² Detta första hem ligger alltså på Kungsholmsgatan. Senare hem ligger exempelvis på Södermannagatan och Tomtebogatan.

hemmet inte bara är en plats där man sover, utan umgänget med andra tillerkänns värde.³³

Det hem Gerda Meyerson vill att fabriksarbeterskorna skall leva i är ett hem med regler, inte för många regler dock.³⁴ Hemmet skall ge viss frihet, men hänsyn och hövlighet är viktigt. Kontroll finns; för att undvika vissa frestelser tillämpas fasta tider när de boende senast skall vara hemma. Förestånderskan är heller inte mor och far för hyresgästerna, men hon städar och sköter det gemensamma samlingsrummet, kvinnorna städar sina rum och var och en håller ordning i köket. De gemensamma måltiderna - morgon, middag och kväll - som fungerar sammanhållande i en familj finns inte i arbetskehemmet. Alla lagar frukost och kvällsmål själva, middagen äts oftast ute. Arbeterskehemmen är dock inte anstalter utan *hem*. Dels har var och en en egen vrå, sängen, och rummen är inte genomgångsrum. I vardagsrummet finns bokhylla med böcker, piano och symaskin. Kvinnorna befinner sig i ett hem med borgerlighetens symboler. Vardagsrummet, det gemensamma utrymmet, blir den plats där flickorna bibringas viss bildning. De får kurs i klädsömnad, och kan sy sina kläder i det gemensamma samlingsrummet - däri ligger en synlighet; ingen kan sy bjärta pråliga klänningar, de underkläder som lagas får vara något så när presentabla. I arbetskehemmen finns en övervakning, en insyn.

I hemmets vardagsrum hålls samkväm, gäster är välkomna. Föredrag och andaktsstunder anordnas. Man leker och dansar, dock utan kavaljerer, en kör övar, och föreningen *Flickor emellan* samlar arbetskor i olika branscher. Till detta rum förläggs alltså nu den samkvämsverksamhet som startat tidigare. Gemenskapen hålls högt.

Verksamheten i arbetskehemmet är inte lönsam och ekonomiska bidrag behövs för att man skall kunna fortsätta trots att avgifterna tar en stor del av de boendes löner. Gerda Meyerson konkluderar att hemmet borde vara större för att kunna bära de gemensamma utgifterna som samlingsrum och förestånderska, men hon understryker att det inte får bli för stort.³⁵

Hemmen drivs av *Förening för hem för arbetskor*. När flera hem finns och sammanlagt cirka 100 arbetskor bor där, sammanförs de olika hemmens verksamhet till ett enda nytt hus, Nygård, Gyllenborgsgatan 20, på Kungsholmen. Detta sker 1928, året före hennes död.³⁶ I hemmet bor då förestånderska och ett femtiotal "arbetskor". Hälften av de boende är sysselsatta med arbeten som har textil anknytning, många har högt specialiserade arbeten, som kräver stor skicklighet - de är långt ifrån det vi idag skulle kalla arbetska.³⁷

Gerda Meyerson lär känna många slags arbetande kvinnor: ensamma, inneboende, hustrur eller ogifta mödrar. Genom åren möter hon kvinnor i olika yrken - sömmerskor, bokbinderskor, hemarbeterskor. Hon håller kontakt med flera av dem kontinuerligt under lång tid.³⁸ Hennes kusin skriver i en minnesteckning: "Hon levde bland dem. Allt skulle de få, från äpplena i hennes trädgård till det förtroliga samtalets intimitet."³⁹ Men helt enkelt är det inte, Gerda Meyerson yppar i brev hur kliven hon känner sig inför

³³ Hyran per månad i hemmet är från början 6 kr i ett rum för två och 5 kr i ett rum för tre. (Meyerson, 1899.) Hur stor medelinkomst en ensam arbetska har är omöjligt att uppge. Meyerson har samlat uppgifter om detta flerfaldiga gånger. Hon uppger att 1904 bör en lön om 2 kr per dag, utslaget på sju dagar, räcka någotsånär till en arbetskas uppehälle. (Meyerson, 1917.)

³⁴ För Gerda Meyerson är hem-metaforen stark. I den skönlitterära *Port-Stina* (1893) låter hon genomgående social ställning, stämning eller förändring i livssituationen speglas i beskrivningar av hur de fiktiva personernas bostäder ser ut.

³⁵ Meyerson, 1899, ss. 2-3.

³⁶ Hirsch, 1943, s. 99.

³⁷ SSA Mantalsregister 1929.

³⁸ Meyerson, 1917, s. 8 f.

³⁹ Hirsch, 1943, s. 98 f.

arbeterskorna. Än mer komplicerat tycker hon det är 1910 när en av förestånderskorna, för ett hem på Vikingagatan, aviserar att hon tänker sluta. Nu slits Gerda mellan sin vilja och sitt motstånd. Hon önskar ta på sig uppgiften, och hon kan inte tänka sig att uppge sitt eget lilla hem. Dessbättre löser sig hennes dilemma, förestånderskan ångrar sig. På sätt och vis tycker hon det är bra, flickorna och föreståndarinnan står varandra närmre. Men – Gerda Meyerson funderar vidare: visst kunde hon själv tagit tjänsten... Hon är ju trots allt den som bestämmer, hon kunde helt enkelt säga upp förestånderskan. Hon funderar på om det är hennes förmögenhet, som gör att hon tvekar.⁴⁰

Under många år (1910-23) öppnar hon sitt sommarställe på Värmdön för arbeterskor som får komma ut på landet för en period eller för att tillbringa en dag därute och äta middag. Hon förvånas över att flickorna är så bortskämda och visar varandra så litet hänsyn.⁴¹

Gerda Meyerson har utöver Hem för arbeterskor en omfattande filantropisk verksamhet. Hon är en av initiativtagarna till *Centralförbundet för socialt arbete* år 1902. CSA anses som hennes mest framstående filantropiska insats. Inom CSA får hon 1907 uppdraget att genomföra en utredning om hemarbetet. *Svenska hemarbetsförhållanden* (1907) publiceras och en utställning visas i Stockholm och Göteborg. Utställningen och publikationen har motsvarigheter i andra länder, och visar den internationella prägel som filantropin under perioden har. De senare åren av sitt liv ägnar hon, som har en egen hörselskada, åt *Svenska föreningen för dövas väl*, initierad 1920. Det kan finnas ett samband mellan hennes handikapp och hennes hela filantropiska gärning, hon är av naturen mindre gynnad än tvillingssystem.⁴²

Liv och verk – biografiska notiser

Ovan har vi kartlagt en del av de tre kvinnornas praktiska handlande i deras strävanden att bygga hem för andra för att vårda, skydda och värna människor. Vad gör att de handlar som de gör? Vilka traditioner har de med sig ut i livet som ger dem kraft? Vilka är de objektiva betingelser som frambringar de kvinnor som vi beskrivit? Men innan vi kommer till några tolkningsförslag vill vi presentera ytterligare data från deras liv.

Agnes Lagerstedt föds i Askersund 1850 som dotter till en provinsialläkare. Hon har en syster och en bror. Med brodern har hon nära kontakt genom livet, NGW Lagerstedt blir läroverkslärare och innehar ett, såvitt vi förstår, stort kulturellt kapital; han umgås bland annat i Pedagogiska sällskapet och blir föreståndare för Pedagogiska biblioteket under många år.⁴³ Systemen gifter sig med en överjägmästare och flyttar till Växjö, de får fem barn tillsammans. Agnes Lagerstedt har sina första lärartjänster på landsbygden och kommer först som 30-åring till Stockholm, där hon på dispens får tjänst i en folkskola 1881. Samma år avlägger hon dock folkskollärarynneexamen. Parallellt är hon lärarinna och driver aktiebolaget Stockholms arbetarehem. Efter sin pensionering 1912 ägnar hon sig åt den sistnämnda verksamheten på heltid.⁴⁴ Vid sin död 1939 efterlämnar Agnes tillgångar på sammanlagt cirka 38.000 kr, varav den största posten är sommarhuset på Vaddö. Sin kvarlåtenskap testamenterar hon till svågerns oäkta son.⁴⁵ Av Agnes Lagerstedts bok om sitt livsverk, arbetarehemmet,

⁴⁰ Fadern har nyligen dött och systrarnas redan relativt goda privata tillgångar har ytterligare ökat.

⁴¹ Brev från Gerda Meyerson. De bevarade breven ger insikt i de religiösa och personliga problematik som sysselsätter Meyerson. Detta material skall belysas i annat sammanhang.

⁴² Qvarsell, 1995, tar upp frågan om sjuklighetens betydelse för filantropisk verksamhet.

⁴³ Husén, 1989, s. 31.

⁴⁴ *Svenskt biografiskt lexikon*.

⁴⁵ SSA. Bouppteckning Agnes Lagerstedt 5 juni 1939.

framgår att hon är djupt religiös och att detta tycks vara en stark drivfjäder för hennes gärningar inom den filantropiska rörelsen.⁴⁶

Flickorna Meyerson bor hemma länge. Agda påbörjar sin sjuksköterskeutbildning 1896, vid 30 års ålder, och bor därefter i anslutning till sina arbetsplatser. Efter moderns död 1906 bor fadern och båda döttrarna i samma hus på Brahegatan 56 till faderns död 1910. Morfar⁴⁷ är grosshandlare, har bl.a. en sidenfabrik. Han går gärna på auktioner, tycker om att handla, beskrivs som nervös och musikalisk.⁴⁸ Vi tror att såväl morfadern som fadern har skov av manodepressiv psykos, av Gerda Meyersons beskrivningar att döma. Det syns som släkten har inslag av starka kvinnor och labila män.⁴⁹

Sorg och död, oro och osäkerhet finns med i deras barndom. Två syskon dör i spädd ålder. De starka kvinnorna bildar dock en stabil grund under uppväxten. Deras mormor⁵⁰ är en viktig person för dem, en kvinna med praktiskt förstånd och varmt hjärta och ”framför allt hennes fasta tro på en kärleksfull Gud hjälper henne inte bara i allt arbete för hem och familj och i egna sorger och bekymmer utan ger henne kraft att räcka till för många andra.”⁵¹ Det kommer många fattiga som regelbundet får mat hos mormor Suber – de kommer köksvägen. Flickorna Meyersons ogifta moster Edith, som är hemmadotter i hela sitt liv, är en vänfast medarbetare i Klara församlings Skyddsförening. En kvinnlig tradition av välgörenhet kan alltså spåras tidigt i flickornas liv.

Stora kalas förekommer ofta hos såväl morföräldrarna som föräldrarna. Söndagsmiddag äter alltid släkten tillsammans. Gerda Meyerson berättar med varm känsla om mostrar och morbröder, av vilka flera är kända filantroper med intresse för sociala frågor såsom fattigvård och socialvård. Eftersom släkten ofta träffas – man talar givetvis om affärer, föreningsliv, donationer, basarer och byggnationer – växer flickorna Meyerson upp i en atmosfär av resonemang om filantropiska och ekonomiska satsningar.

Familjen Meyerson tillhör Stockholms borgerliga skikt men samtidigt en minoritet. I den mosaiska församlingen vid sekelskiftet finns en mindre grupp mer eller mindre välbärgade med tyska rötter⁵² och en stor grupp som har dålig ekonomi och besvärliga levnadsförhållanden.⁵³ De fattiga är främst nyinvandrade från Ryssland och Polen, vilka har en annan kulturell bakgrund än de tidigare bofasta och de är djupt ortodoxa i sin religion. De bosätter sig främst på Söder medan de redan etablerade bor i centrala staden.

Judendom är både en religion, en kultur, en tradition och därmed en livsform. I Stockholm runt 1900 finns många judiska affärsmän, jurister, läkare och ledande inom närings- och kulturliv. Flertalet stannar kvar inom församlingen, gifter sig inom kretsen och bedriver även där till stor del sin affärsverksamhet. Runt mitten av 1800-talet förändras synen på gudstjänstordning, svenska införs som språk i synagogorna och en emancipationstid inträder. ”Mer svensk än jude” är rättesnöret för reformjudendomen.

Familjen Meyerson är väl integrerad i det svenska samhället men det judiska arvet lever samtidigt kvar. Ett grundläggande religiöst påbud, en *mitzva*, inom judendomen är

⁴⁶ Lagerstedt, 1900.

⁴⁷ Simon Hirsch (1809–1888)

⁴⁸ Meyerson, 1929.

⁴⁹ Se Meyerson, 1929, Hirsch, 1943, Wästberg i Glück, Neuman & Stare (red.), 1998

⁵⁰ Thérèse född Suber (1819–1905)

⁵¹ Meyerson, 1929, s. 9. Här finns även att läsa om mormors nattliga vandringar genom våningen med den orolige morfadern, där hon talar lugnande med honom tills han stillnar.

⁵² Sveriges judar, 1997, s. 38.

⁵³ Stahre i Glück, Neuman & Stare (red.), 1998, s. 185 ff.

att den starkare har en plikt att hjälpa den svagare.⁵⁴ Filantropin är alltså väl grundad i den judiska traditionen.

Agda Meyerson blir 1909 föreståndare för *Chevra Kadisha*, ett sjukhjälp- och begravningsällskap⁵⁵, ett ärofyllt uppdrag. Här en talande händelse. Agda Meyerson besöker några fattiga familjer i deras hem på Söder i egenskap av föreståndare för *Chevra Kadisha*. Hon bedömer hjälpbehovet som stort och vill att församlingen skall anställa en sjuksköterska för att ta hand om behövande såväl ur social som hälsosynpunkt. Sjuksköterskan skall samtidigt kunna ”lära dessa hitflyttade främlingar, att när de en gång fått hemortsrätt här i landet, skola de söka tillägna sig landets seder och bruk, lära känna dess lagar och förordningar, söka försvenska sig. Då skola de mindre känna sig som främlingar och mindre bli ansedda som ogärna hysta främlingar.”⁵⁶ Tydligare kan väl inte integrationstanken framstå. De redan integrerade och etablerade – och hit hör definitivt Agda Meyerson – vill att nykomlingarna snabbt skall bli svenska. Hon verkar lyckas förena framträdande positioner i såväl den mosaiska församlingen som i den protestantiskt dominerade värld där hon framför allt är verksam. Gerda Meyerson däremot har svårigheter att förena de båda religionerna. Hon slits mellan dem, hon önskar konvertera, men förmår inte. Hon publicerar bland annat 1908 en bok om Jesus, *Världen ljus*, i form av ett fiktivt brev till en judisk väninna.

Några tolkningar

Nedan följer olika försök att tolka och förstå de tre här aktuella kvinnorna; först ett religiöst perspektiv, därefter Ellen Keys kristendomskritiska perspektiv och slutligen erbjuder Bourdieus teori om habitus och kapital ett tolkningsalternativ.

Den allt överskuggande ideologin i svensk samhällsliv under hela 1800-talet grundar sig på den lutherska treståndsläran och därmed dess kallelselära, som strukturerar människors sätt att tänka och handla. Religiösa idéer ingår i vardagslivet på ett naturligt sätt.⁵⁷ Flickorna Meyersons uppväxt har dock ej utmärkts av statsreligionen. De deltar inte i kristendomsundervisningen i skolan. Deras ideologiska fostran, som helt enkelt kan bestå av att de tagit del av släktens traditioner, har sannolikt – som vanligt i judiska familjer – skett i hemmet.

Vi har snuddat vid termen *spontanetik* när Gerda Meyerson får sin plötsliga insikt utanför fabriksporten vid åsynen av de trötta, hängiga och glåmiga arbeterskorna. Deras lidande och smärta slår henne direkt i maggropen, hon känner medlidande i hela sin kropp; något måste göras. Hon visar det den norska historikern Kari Martinsen benämner spontanetik – detta att ”se med hjärtats öga” och inte blott med ett registrerande.⁵⁸ Att Gerda Meyerson upplever en brytpunkt just i denna situation har hon själv beskrivit. Men varför gör hon det? Alla människor som ser trötta kvinnor

⁵⁴ Solidariteten människor emellan har varit en nödvändig förutsättning för judar i församlingen, i diasporan. Men inte bara inom den egna kretsen – stockholmarna har många förmögna judar att tacka för en rad sjukhus, vårdhem, bostadshus, teater- och konserthus etc. En av de namnkunnigaste välgörarna är Isaak Hirsch (1843–1917).

⁵⁵ År 1788 bildas i Stockholm *Chevra Kadisha*. Sådana sällskap finns över hela världen och utgör en grundsten i varje judisk församling. Dess uppgift är ”omhändertagande av den döde, ansvaret för likvaka, tvättning och svepningen av stoftet, tillverkningen av en mycket enkel träkista (allas likhet inför döden). Chevrans tjänstgör vid begravnings och samt ger, inte minst, de anhöriga stöd och tröst.” s. 47 i Glück, Neuman & Stare (red.), 1998. Det anses synnerligen prestigefyllt att vara medlem och att tjänstgöra inom denna traditionstyngda förening.

⁵⁶ Glück, Neuman & Stare (red.), 1998, s. 193. Att få in ordet främling tre gånger på ett tre raders citat säger kanske något om styrkan i Agdas vilja till integration av de ortodoxa judarna. Se även *Sveriges judar*, 1997, s. 41, där samma sak omnämns men mer kortfattat.

⁵⁷ Hammar 1999.

⁵⁸ Martinsen 2000. Artikeln som presenterar uttrycket spontanetik kallas ”Å se med hjertets øye”.

skulle kanske inte uppleva situationen som en igångsättare av filantropisk verksamhet. Uttrycket spontanetik, som associerar till en kristen begreppsvärld, förklarar inte varför hon känner som hon gör, men väl att det är välsignelsebringande att göra det och att handla därefter. Martinsen använder sig av liknelsen med den barmhärtige samariten för att förklara begreppet spontanetik, som omfattar en varm känsla för en annan människa, en osjälvisk vilja att bistå, deltagande uppmärksamhet eller att se den andres ansikte för att förstå.⁵⁹ Martinsen hämtar begreppet från den kristna föreställningsvärlden, en altruistisk handling gentemot medmänniskor är i lika hög grad en tradition där som i judendomen.

Ett annat synsätt utgår från Luthers kallelselära. Varje människa, oavsett stånd eller kön, bör sträva efter att tjäna Gud och sina medmänniskor. Gud utövar, enligt Luther, sin kamp mot det onda genom två regementen: det andliga och det världsliga. I det andliga genom Ordet och människans väl, i det världsliga genom Svärdet, ordning i samhället och det jordiska goda. Genom omsorg om underordnade och lydnad mot överordnade fullgör människan sin kallelse. I samhället finns tre stånd – *ecclesia*, kyrkan med sitt andliga regemente; *politia*, staten med ordning i samhället och *oeconomia*, hushållet som ger ordning i hemmen och där har kvinnan sin kallelsegärning. I de övriga stånden kan hon få inflytande via sin man.⁶⁰

För judar är det jordiska materiella hemmet centralt eftersom fostran av barnen sker där men även det religiösa utövandet med riter och traditioner både till vardags och till fest. Det sker alltså inte framför allt i synagogan. Det sanna hemmet enligt den kristna tron finns i himlen. Agnes Lagerstedts insats kan tolkas som ett led i hennes eskatologiska strävan, att ge familjer, men framför allt kvinnorna, en förberedelse under jordelivet för att kunna träda in i hemmet hos Gud. Himmelrikets medborgare kallas rikets barn.⁶¹ Många psalmer och väckelsesånger handlar om det sanna hemmet; man skiljer klart mellan de jordiska hemmen och det himmelska.

Våra tre kvinnor kan sägas hålla sig huvudsakligen inom hushållsståndet; hemmen de bygger kan ses som utvidgade hem. Det är således inget brott mot lutherdomen att etablera hem för andra; snarare är det en utvidgning av den kvinnliga domänen. Agnes Lagerstedt känner sig kallad att göra det hon gör och hon vill ge arbetarfamiljerna möjlighet att lära känna Gud. Gerda Meyerson arbetar i samma riktning, när hon vill ha kristna inslag i samkvämen och livet på lantstället.

De utmanar inte kyrkoståndet men de hjälper staten med den samhällsliga ordningen. Därigenom sätter de sig upp mot traditionell ordning. Agda Meyerson inleder sin yrkesbana inom en sfär som ligger nära hemmet – att vårda anhöriga, barn, gamla och sjuka är en del av kvinnans uppgifter också i den judiska traditionen. Men snart nog ger hon sig på mer manliga domäner – blir egen företagare, husägare och deltar i det politiska livet genom statliga utredningar, kontakter med centrala ämbetsverk etc.

Religiösa perspektiv ger oss en förklaring till vissa förhållanden och till kvinnornas handlande. Den religiösa grunden genomsyrar kvinnornas livsverk. Både Gerda Meyerson⁶² och Agnes Lagerstedt är angelägna om att erbjuda de boende andlig spis genom andaktsstunder. För de tre kvinnorna gäller att ta vara på sin nästa utifrån religiöst perspektiv, antingen det är kristet eller judiskt.

Systrarna Meyersons agerande i tidens samhällsbygge är också ett kraftfullt medel i deras egen samhällsintegration, nämligen att bli mera svenska än judiska.

⁵⁹ Att se den andres ansikte är, enligt Martinsen 2000, s. 41, ett uttryck från Levinas.

⁶⁰ Hammar 1999, s. 23–24.

⁶¹ Matt. 13:38.

⁶² I detta resonemang har vi inte tagit med Gerda Meyersons religiösa problematik.

Integrationseffekterna blir mycket tydligare när kvinnorna accepteras i offentligheten än om de väljer att verka enbart i de privata hemmens hägn. Positionen som folkskollärarinna ger Agnes Lagerstedt inte bara möjligheter att få insyn i barnens hemliv; genom sin kristna tro drivs hon också i sin förbättrariver. För alla tre kvinnorna är religiösa motiv ett slags hävstång i samhällsomvandlingen. Religion kan ses som en kulturell tillgång, som går att omsätta i handling, tron och traditionen ger styrka och makt att agera. Deras tro legitimerar att de väljer att genomföra sina livsgärningar i samhället. Dock innebär skapandet av hem för andra ett slags utvidgad kvinnlig sfär i det offentliga rummet.

Den moral kvinnor traditionellt förväntas lära ut och vidareförmedla i sina hem – som husmödrar – inplanterar Agnes Lagerstedt, Agda och Gerda Meyerson hos familjer, konvalescenter eller arbetande kvinnor. De når andra på ett basplan, varifrån idéerna förhoppningsvis kommer att spridas vidare. De vill med religionens hjälp försöka rädda världen genom att förbättra, motverka alkoholmissbruk, orenlighet och utespring.

Det judiska och det kristna perspektivet har vi i detta sammanhang kompletterat med Ellen Keys kristendoms kritik. Hennes syn på moderlighet kan möjligen bidra till ökad förståelse för de tre här aktuella kvinnorna. Hon är övertygad om att fostran av unga kvinnor är grundläggande: de skall som vuxna vidareförmedla vad de lärt sig, inte bara genom att i sin tur fostra barn utan också för att det inlärdas inkommerades och rent fysiskt ärvdes av kommande generationer.⁶³

”Människa och kvinna, medborgare och personlighet – mindre får framtidens samhällsmoder icke vara! Hon har rifvit alla bryggor, som kunde återföra henne till äldre tiders kvinnoideal: den kraftiga men småsinta husmodern, den taktlöst eftergifna hustrun.”⁶⁴

Key urskiljer tre slag av moderlighet där den första grundas i biologin, d.v.s. omfattar kvinnor som har egna barn. För att särskilja den från andra former kan vi med Claudia Lindén kalla den (fysiskt) *moderskap*. Den andra formen är samhällsmodern som använder sin *moderlighet* för att omdana samhället, framför allt för kvinnor och barn. Den tredje formen utgörs av moderlighet som ett abstrakt och politiskt begrepp.⁶⁵ De två senare formerna fullföljs lika bra eller till och med bättre om kvinnorna är barnlösa. Samhällsmodern ger utrymme för andlig utveckling och behövs så länge kvinnor inte har tillgång till samtliga medborgerliga rättigheter, enligt Key.

Agnes Lagerstedt, Agda och Gerda Meyerson förkroppsligar alla samhällsmodern, som vill forma samhället för att värna kvinnor, sjuka och familjer. De kollektivboenden som etableras kan också de ses som värn för yrkeskvinnor. De vill omdana samhället i riktning mot bättre bostäder, mer gemenskap, bättre ordning och ökat inflytande. Agda Meyerson kan sägas sträva mot kvinnligt medborgarskap i sin verksamhet inom sjuksköterskornas intresseförening.

Bourdieu's teori om dispositioner, habitus och kapitalformer erbjuder ytterligare ett sätt att söka förstå de tre kvinnornas handlande.⁶⁶ De besitter bestämda kulturella tillgångar som tillerkänns värde när de etablerar sina hem för andra – det religiösa är en del i systemet av dispositioner. Deras förkroppsligade kulturella kapital är ingen oföränderlig tillgång; det skapas under barndomen, omstruktureras, förmeras och förändras av utbildning och erfarenheter under livets gång. De dispositioner som

⁶³ Key 1903 s. 213 ff.

⁶⁴ Key, 1903, s. 250.

⁶⁵ Lindén, 2000, s. 45–47.

⁶⁶ Vi bortser för närvarande från de eventuella fält kvinnorna beträder.

utvecklas hos en person är avhängiga av den familj, den släkt och den krets av människor vars praktiker och föreställningar påverkar henne. De system av dispositioner som är resultatet av sociala erfarenheter, kollektiva minnen, sätt att tänka, tala, skriva, röra sig, mimik etc. ger människor redskap att handla, tänka och orientera sig i den sociala världen. De inkorporerar principerna för beteenden att klara sig i olika situationer, skaffar sig ett praktiskt vetande – ibland talar Bourdieu om ”den socialt informerade kroppen.”⁶⁷ Den påverkan, [da. påföring], det påbud eller tvång [fr. imposition] barn utsätts för i familjen, kan betraktas som ett långvarigt immanent pedagogiskt arbete – direkt och indirekt, medvetet och omedvetet, avsiktlig eller som en biverkan av någon handling. Det tar tid, lång tid att utveckla habitus.⁶⁸

Den tid kvinnorna bor med sin ursprungsfamilj – systrarna Meyerson bodde i samma hus som sin far tills de är i fyrtioårsåldern - och de nära släktrrelationerna ger rika tillfällen till reproduktion av dispositioner som styr deras föreställningar och praktiker. Kapitalarternas fördelning formas av bestämda sociala betingelser. Vårt underlag för Agnes Lagerstedt är ännu för bräckligt för att ta ställning till hennes dispositioner. Vi vet dock att hennes far är provinsialläkare och kommer i kontakt med människor i samhällets alla skikt, något som naturligtvis präglar uppväxten. Hon umgås som vuxen i pedagogiskt radikala kretsar. Framgångsrika grosshandlare och affärsmän på den manliga sidan ger flickorna Meyerson ett relativt högt ekonomiskt kapital.⁶⁹ Agda Meyersons frejdighet att köpa ett stort hus, oräddheten att ingå i statliga utredningar, ta kontakter med centrala ämbetsverk såsom Pensionsstyrelsen, anställa medhjälpare och skriva kontrakt, vara drivande i styrelsearbete etc. ger en antydning om att hon varit fadern nära i hans affärer. Sonen är inte lagd åt det hållet och Agda får måhända axla hans mantel.⁷⁰ Släktens manliga filantropitradition, affärsverksamhet och föreningsliv bidrar kanske till att utveckla dispositioner hos Agda Meyerson som hon kan nyttja i sina egna projekt. Hennes handlingar, värderingar eller uppfattningar är inga avtryck av tidiga förhållanden utan är snarare resultat av hennes dispositioner och de sociala sammanhang där hon inträder eller befinner sig.

Den meyersonska släkten är stor, umgänget tätt både till vardags och i fest, kontakterna många både inom Stockholm, Sverige i övrigt och utomlands. Den judiska församlingen, där flera av släktens män har förtroendeuppdrag, kan sägas utgöra flickornas första nätverk utöver familjen. Agda Meyerson utvecklar egna nätverk bland de sjuksköterskor hon skriver artiklar för och fortbildar genom kurser. Vi tror det kan vara korrekt att säga att hon förmerar och utvecklar sitt organisationskapital.⁷¹

Det kulturella kapitalet väger kanske lättare. Vi vet inte hur skolgången diskuteras i meyersonska familjen men den väljer Åhlinska skolan, där flickorna går i sju år. Åhlinska är en av de skolor som finns; bland övriga märks Statens normalskola och Wallinska skolan, där mormor gått. Valet av skola tyder möjligen på att familjen inte räknar med att döttrarna skall förberedas för högre studier. Någon form av hantverkstradition reproduceras istället hos dem – utbildning på Nääs för Agdas del och Gerdas konststudier i Dresden är exempel på det. Båda skriver tillfällighetsverser, Agda skriver sånger till sjuksköterskemöten, båda skriver prosa men på mycket olika sätt. Faktaspäckade historiska översikter är Agdas starka sida medan Gerda skriver sagor och berättelser, och genom åren många artiklar i dagspress och andra tidningar. Gerda

⁶⁷ Bourdieu, 1989, s. 24.

⁶⁸ Se Callewaert, 1992, s. 112–140.

⁶⁹ De ärver cirka 100.000 kr vardera vid faderns död förutom det kapital de redan tidigare innehar.

⁷⁰ I Meyerson, 1929, framgår att fadern och Agda delar intresse för gymnastik och kroppsövningar, t.ex. rider de under somrarna på Lidingö.

⁷¹ Se vidare Broady, 2000.

nyttjar tillfället att skriva och informera i olika frågor.⁷² Hon ser sig själv som skriftställarinna trots sin omfattande övriga verksamhet.

Åter till hemtanken. Kvinnorna blir synliga och kända genom hemmen. ”Hem” är en passande benämning på deras institutioner. I ordet ligger kvinnliga värden förborgade. Men deras hem har olika karaktär: i Agnes Lagerstedts arbetarehem bor utvalda skötsamma familjer men i Agda och Gerda Meyersons olika hem bor inte hela familjer utan personer som hålls samman av andra skäl. Trots att vi inte kan se de boende som familjer menar vi att samtliga hem dock innebär försök att leva upp till föreställningen om den borgerliga familjen. Hemmen är slutna enheter för sådana som kvalificerat sig för att bo där.

De olika tolkningsförsöken ger en ganska samstämmig bild av de tre kvinnornas liv och verk. Den fylligaste förståelsen når vi med hjälp av Pierre Bourdieus begrepp. Bourdieu påpekar hur ett ord samtidigt som det beskriver hur världen uppfattas som subjektiv social kategori, också ger en ”föreskrift” om hur den bör vara, som objektiv social kategori. Så är det med ordet hem för kvinnorna, idealbilden av hemmet driver dem i deras strävan efter att etablera goda hem, och de vet att de personer de bygger hem för har andra upplevelser av vad ett hem är.⁷³

En sak till kan vara värd att notera i sammanhanget. Dessa kvinnor eftersträvar inte att bli kända genom att fästa sina namn vid hemmen. Det heter Hem för arbeterskor, Stockholms arbetarehem, inte Meyersons hem och Lagerstedts hem. Häri skiljer de sig från de skolgrundarinnor, som ger sina egna namn åt sina skolor.⁷⁴ När Agda Meyerson ger sitt sjukhem namnet Syster Agdas sjukhem, använder hon inte sitt efternamn utan sin yrkestitel och förnamn, det tilltal som visar att hon är just sjuksköterska, en professionell utövare av sjukvård. Dessutom efterträder hennes sjukhem ett som redan bär namn med personanknytning, Bernhardts sjukhem. De tar med sina hem plats i stadens rum, deras hem befolkas med permanent boende – Agnes Lagerstedts och Gerda Meyersons – på sjuksköterskehemmet sker troligen en viss omsättning. Såväl en del av Lagerstedts arbetarbostäder som sjuksköterskehemmet ligger i den relativt nyetablerade stadsdelen Östermalm. Arbetarskebostäderna ligger i de delar av ytterstaden som är i färd att omvandlas till stad, genom att småkåkar ersätts av hyreskaserner.

Hemmen grundas vid skilda tidpunkter. Agnes Lagerstedts fastigheter tas i bruk med början år 1890, den första lägenhet som inrymmer ett av Gerda Meyersons arbetarskehem öppnas 1898, konvalescenthemmet i blygsam skala 1900, Syster Agdas sjukhem startar 1907. Inget av dessa hem lever kvar i dag. De olika hemmen bär olika slags värden. Hemmen för arbeterskor och sjuksköterskehemmen är hem endast för kvinnor, arbetarhemmen är bostäder för familjer. Sjuksköterskehemmet med yrkeskvinnor placerar sig högt och därefter de präktiga familjerna och lägst hamnar arbeterskorna. Det goda borgerliga hemmet som symbol är det kvinnorna vill förverkliga, dock utan att förändra rådande hierarkier i samhället.

En gemensam föreställning är att hemmen är en lösning på vissa av samhällets problem, inneboendesystemet, omoraliskt beteende, bostadsbrist, sjukdom, slitenhet, dålig hygien etc. Medel att åstadkomma detta är - förutom själva bostaden - tvättstuga, lekplatser, regler, hygien och uppförande samt tillfälle till återhämtning och vila. I flera av hemmen särskiljs det privata utrymmet – säng, sängbord och skafferi etc. – från de delade utrymmena – klädskaåp och samlingsrum. Samlingsrummet utgör en scen där de

⁷² Hon utnyttjar att hon har det skrivna ordet i sin makt, när hon vill nå unga kvinnor med information. Två broschyrer, *Hur bor du?* (1910) och *Ungdom och kärlek* (1909) delas ut till fabriksarbeterskor.

⁷³ Bourdieu 1995 s. 116-122.

⁷⁴ Se vidare Ullman, 2000.

boende syns, där borgerliga symboler som piano, litteratur och en bildande samvaro skall förbättra de boende. Hemmen saknar patriarker men har kvinnliga entreprenörer och Gud är allenarådande.

Litteratur och källor

- Andersson, Åsa, 1997, Livsideal och livsetik. Om kalltankens betydelse i det kvinnliga vårdarbetets idéhistoria. I *Svensk Medicinhistorisk Tidskrift* vol. 1, nr 1 1997
- Bohm, Eva, 1961, *Okänd, godkänd, legitimerad*. Stockholm
- Bourdieu, Pierre, 1989, *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge. [fr. orig. 1972]
- Bourdieu, Pierre, 1995, *Praktiskt förnuft. Bidrag till handlingsteori*. Göteborg. [fr. orig. 1994]
- Broadly, Donald, 2000 "Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg" i Bjerg, Jens, (red.), *Pedagogik. En grundbok*. Stockholm. ss. 435-470.
- Callewaert, Staf, 1992, *Kultur, pædagogik og videnskab. Om Pierre Bourdieus habitusbegreb og praktikteori*. Köpenhamn.
- Glück, David, Neuman, Aron & Stare, Jacqueline (red.), 1998, *Det judiska Stockholm*. Stockholm.
- Hammar, Inger, 1999, *Emancipation och religion*. Lund.
- Hirsch, Axel, 1943, *Levande och bortgångna*. Stockholm.
- Husén, Torsten, 1989, 1880-talets pedagogiska debatt: Miljö och grogrund för Pedagogiska biblioteket. I *Forskning om utbildning*. 1989:3 s. 31.
- Idun*. 1899. Årg 12.
- Key, Ellen, 1903, *Lifslinjer*. Srockholm.
- Lagerstedt, Agnes, 1900, *Arbetarebostadsbolaget. Stockholms arbetarehem, dess förhistoria och utveckling*. Stockholm.
- Martinsen, Kari, 1984, *Freidige og uforsagte diakonisser. Et omsorgsyrke vokser fram 1860-1905*. Bergen.
- Martinsen, Karin, 2000, *Øyet og kallet*. Bergen.
- Meyerson, Gerda, 1893, *Port-Stina*. Stockholm.
- Meyerson, Gerda, 1899, Ett hem för arbeterskor. Ur ett föredrag inför "Studenter och arbetare". I *Idun* 1899:12:12 ss. 2-3
- Meyerson, Gerda, 1917, *Arbeterskornas värld*. Stockholm.
- Qvarsell, Roger, 1995, Ebba Pauli. En idébiografi. I *Obemärkta. Det dagliga livets idéer*. Ambjörnsson, Ronny & Sörlin, Sverker, (red.), Stockholm.
- Svensk sjukskötersketidning*.
- Svenskt biografiskt lexikon*.
- Sveriges judar*. 1997. Stockholm.
- Söderlind, Ingrid, 1999, *Barnhem för flickor. Barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870-1920*. Stockholm.
- Thörn, Kerstin, 1997, *En bostad för hemmet*. Umeå.

Otryckta källor

- Andersson, Jan-Ulf, 2000, opublicerat avhandlingsmanus.
- Eva Apéria, Judiska församlingen, samtal den 17 januari 2001.⁷⁵
- Meyerson, Gerda, 1929, *Kära släkten*. I privat ägo.
- Ullman, Annika, 2001, *Stiftarinnor, föreståndarinnor. Sofi Almquist, Anna Sandström och Anna Ahlström och deras tid*. [Opublicerat manus, preliminär titel.]

Arkiv

KIB Meddelanden från föreningen *Sommarhem för konvalescenter*. Årsberättelser.

⁷⁵ Vi tackar Eva Apéria för tillmötesgående och generositet när hon givit oss information om judisk historia, liv och traditioner.

KIB Byle gårds konvalescenthem. Arkiv.

SSA Mantalslängd 1921.

SSA Mantalslängd 1929.

SSA Bouppteckning Agnes Lagerstedt 5 juni 1939, Stockholms rådhusrätt.

UUB Brev från Gerda Meyerson.